

QAYRAG'OGH PLANTATSIYALARINI YARATISHNING INOVATSION
TEXNOLOGIYALARI

Xolmirzayeva Aziza Abdilbase qizi

JDPU "Zoologiya va anatomiya" kafedresi o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada O'zbekiston hududida tabiiy holda tarqalgan qayrag'och turkumi turlari va intraduksiya qilingan qayrag'och turkumi turlariga tavsif berilgan. Qayrag'och turkumi turlarining ilmiy va mahalliy nomlari keltirilgan. Qayrag'ochlarning biologik xususiyatlari, hayotiy shakillari, ko'paytirish usullari hamda xalq xo'jaligi va shaharsozlikdagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: Qayrag'och, Turkiston tog' tizmasi, Qayrag'och bargi va mevalari, Po'kak qayrag'och, Gujum qayrag'och, Maydabargli qayrag'och, Bujum qayrag'och.

Biologik xilma-xillikni saqlab qolish hamda kelajak avlodlarga o'simliklarni turlari sonini kamaytirmasdan saqlab qolish bizni tabiat oldidagi hamda kelajak avlodlar oldidagi burchimiz bo'lib hisoblanadi. Shu maqsaddan kelib chiqib atrofimizni o'rab turgan har bir o'simlikning biologik xususiyatlarini o'rganish, ular ustida tadqiqot ishlariniolib borishimiz zarur. O'simliklar olami barcha tiriklikni zarur manbalar bilan ta'minlabgina qolmasdan, estetik zavq berish, shaharlarda havo balansini bir miyorda saqlash, shahar shovqinini yutish, chang va mikroblardan tozalash kabi vazifani beminnat bajaruvchilar hisoblanadi.

Atrofimizni o'rab turgan ko'plab o'simliklar mavjud, har bir o'simlikning o'ziga xos xarakteri belgilari bor, ayrim o'simliklar faqatgina dorivor, ayrimlari oziq ovqat bo'lsa, qayrag'ochdoshlar oilasiga mansub Ulmus turkumi turlari o'zining biologik xususiyatlari bilan alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu o'simlik asosan O'rta Osiyo va Ozorboyjonda yaxshi o'sadi, hamda 450-500 yil o'sib turadi. Yorug'likga talabchan, qurg'oqchilikka juda chidamli, sovuqqa hamda zararkunandalarga nisbatan chidamsiz. U tog'larning 1500 balandligigacha bo'lgan joylarda yaxshi o'sadi. Qulay sharoit bo'lsa uning bo'yi 10-15-m gacha yetadi. Shox-shabbasi qalin, shakli turlariga qarab turlicha ya'ni sharsimon, tik joylashadi. Shoxlanishi monopodial barglari novdalarida ketma-ket joylashadi barglarining shakli tuxumsimon shakilda. Qayrag'och mart oyining boshlarida havo haroratiga qarab 5-10 kungacha oralig'ida vegetatsiyasini boshlaydi. Mart oyining oxiri aprel oylarida gullab mevalaydi urug'larine tezlik bilan yig'ishtirib olinmasa barcha urug'lar kichik va yingil bo'lganligi sababli tetib olish imkoni bo'lmaydi

Obyekt va metodlar: Tadqiqotning obyektida Turkiston tog' tizmasida tarqalgan Ulmus L. turkumi turlari olingan. Va tajribani Jizzax viloyati

Baxmal tumanida joylashgan "Toza urug'" deb nomlangan manzarali o'simlik ko'chatlarini yetishtiruvchi fermer xo'jaligida olib bordik.

Turlarning ontogenez bosqichlarini o'rganishda T.A.Rabotnov (1950) tomonidan taklif etilgan, keyinchalik A.A.O'ranov va shogirdlari tomonidan takomillashtirilgan metodlardan foydalanildi.

Latent davrida o'simlik urug'larining pishib yitilishidan to unib chiqquncha bo'lgan o'zgarishlar kuzatildi. Virginil davrida yosh nihollar bargaining shakl o'lchami, yuvenil bosqichda burglar sonining o'lchami, virginal yoshidagi o'simliklarda barglarning o'lchami, novdalarning miqdori, uzunligi, osimliklarning o'sish jadalligi va ildiz tuzilishi o'rganildi.

1-rasm. Ulmus L. Turkumi turlarining virginil davri:

a) bir yillik holati,

b) ikki yillik holati

Urug'larning unuvchanligini botanik tadqiqotlarda keng qo'llanib kelinadigan M.G.Nikolayeva (1982) metodi yordamida aniqlandi. Bunga ko'ra urug'ning unuvchanligi, o'sish energiyasi, dala sharoitida urug' unuvchanligi, ekish muddatlarining tasiri, urug'larga etibor berish xususiyatlariga e'tabor qaratildi.

Urug'lar ekish natijalariga ko'ra 1m ga 10 dona urug'lar ekiladi. Ekishdan oldin urug'lar qo'l bilan ishlov beriladi. 1000 dona urug'ning og'irligi 5,6 grammdan 7,4 grammgacha kelishi aniqlandi. 1 dona urug'ning og'irligi o'rtacha 0.007 gr ga tengligi aniqlandi.

Tajribaning keying bosqichida yangi unib chiqqan yosh o'simlik ko'chatlarning morfologik va biologik xususiyatlari o'rganildi. Tajribaning ikkinchi yilidan boshlab vegetatsiya jarayonida urug'idan ekilgan ko'chatlarning o'sish ko'rsatkichlari qayd etib borildi. Tajriba jarayonida 2020-yil 50 sotx maydonga bahor faslida fevral oyida qayrag'och urug'lari ekildi. Urug'lar balandligi 12-15 sm balandlikdagi egatlarga ekildi. Urug' ekish chuqirligi 0,5-1sm qilib olindi. Urug'lar unish davrida egatlar doimo nam holda ushlanishiga harakat qilindi. Tajriba natijasida 50 sotx maydonga urug'idan

ekilgan qayrag'ochlarning 45-50% unib chiqdi. Unib chiqqan nihollar vegetatsiya ohirida 40-45% gacha saqlanib qoldi. Tadqiqotlar mobaynida 2021-yili qayrag'och o'simligini qalamchalari ekildi. Barcha qayrag'och turlari ildiz qalamchasidan yaxshi ko'payadi. Ildiz qalamchalari mart-aprel oylaridan boshlab ekishdan avval tayyorlindi. Qalamchalar uzunligi 10-12 sm qilib olindi, diametri 0,5-2 sm qilib olindi. Qalamchalar egatda bir-biridan 10 sm masofada (egatlar orasi 70-80 sm) ekildi va bunda 1 gektarga 140 ming dona qalamcha sarflanadi. Qalamchalar zaxlatib sug'orildi. Kuzatuvlar jarayonida bir yillik nihollar maksimal balandligi 1,5m, o'rtach balandligi 1m ga o'sganligi kuzatildi. Bir yillik nihollarga kuz faslida payvand solindi, payvandlarning oralig'i. Ikki yillik nihollarning maksimal balandligi 3m, qolgan nihollar o'rtacha 2m ni tashkil qiladi. Tajribaning keying bosqichida yangi unib chiqqan yosh o'simlik ko'chatlarning morfologik va biologik xususiyatlari o'rganildi. Tajribaning ikkinchi yilidan boshlab vegetatsiya jarayonida urug'idan ekilgan ko'chatlarning o'sish ko'rsatkichlari qayd etib borildi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkiki, hozirgi kunda mamlakatimizda intraduksiya qilingan va ko'kalamzorlashtirishda keng qo'llanib kelayotgan manzarali daraxtlarning turlari ko'paytirilmoqda.

Bunday manzarali daraxtlarni respublikamiz ilqlim sharoitlariga moslashtirish, yanada kengroq foydalanish uchun albatta ko'paytirish usullarini yaxshiroq bilishimiz lozim. Manzarali o'simliklar orasida qayrag'och o'simligi alohida o'rinni egallaydi. Tajribamiz natijasida shuni aytishimiz mumkinki, ushbu o'simlikni vegetativ ko'paytirishda asosan bir va ikki yillik vegetativ novdalaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Generativ usulda ko'paytirishda tinim davrini o'tagan urug'lardan foydalanish tavsiya etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. Hamidov.A, Nabiyev.M, Odilov.T "O'zbekiston o'simliklar aniqlagichi" T. "O'qituvchi"1987
2. Yoziyev.L.X Интродукция лагестремии индийской в условиях южного Узбекистана Интродукция и акклиматизация растений Т"Fan" 1996. В.40-52.
- 3.Qayumov. A.Q., "Aholi yashash joylarini ko'kalamzorlashtirish" Toshkent-2012 107-b
4. A.K. Qayimov, E.T. Berdiyev "Dendrologiya" T.: «Fan va texnologiya», 2012
- 5.F.O.Xasanov, A.S.Esonqulov, M.B.Tirkasheva, Флора Зааминского государственного заповедника. – Tosh. REN-Poligraf, 2013. –120 b.
6. R.V.Kamelin, Флорогенетический анализ естественной флоры горной Средней Азии. – Л.: Наука, 1973. – 356 b.
7. Флора Узбекистана В 6 т. – Tosh.: изд. АН УзССР, 1941-1963.